

Пролог

Поповзом пробираючись у темряві за межами в'язниці в охопленій війною Південній Африці, Вінстон Черчилль усе ще чув голоси варти з-за того боку огорожі. Годиною раніше двадцятип'ятирічний хлопець відчайдушно спробував і таки перебрався через високий залізний частокіа навколо тюремного двору. Але тепер він потрапив у нову пастку. І не міг там залишатись. Будь-якої миті його могли знайти та пристрелити охорона або солдати, які патрулювали темні околиці Преторії, столиці ворожої бурської республіки. Однак і тікати він не міг. Його надії на порятунок залежали від двох інших в'язнів, які все ще перебували з того боку. Упродовж довгих хвилин відтоді, як він нечутно зістрибнув у темряву, вони не з'явилися.

З тієї миті, як став військовополоненим, Черчилль мріяв відбутись на волю. Він виношував у голові безліч планів утечі, кожен наступний довершеніший за попередній. Зрештою його вивів за огорожу не власний, а план двох інших англійських в'язнів, які дуже неохоче погодилися взяти його із собою. Вони мали і трохи провізії, достатньо, щоб утрюх протриматися при спробі перетнути майже п'ятсот кілометрів ворожої території. Неспроможний навіть видертися назад у свій ненависний полон, Черчилль опинився на самоті, ховаючись у низьких колючих кущах уздовж частокіау й гадки не маючи, що робити далі.

Попри молоді роки Черчиллю не вперше загрозувала велика особиста небезпека. Він уже встиг побувати у чотирьох війнах на трьох континентах і в кожній з них дивився в обличчя смерті. На Кубі над його головою свистіли кулі, у британській Індії він

купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>

бачив, як його друзів рубали на шматки, у суданській пустелі він відстав від свого полку, а вже через місяць, у листопаді 1899 року, на початку війни з бурами очолив оборону бронепотяга під час нищівної атаки. Тоді декілька пошматованих снарядами та оглушливим шквалом куль людей загинуло, багато отримали жахливі поранення, а сам Черчилль ледь уцілів. Утім, на його глибоке розчарування та злість, йому не вдалось уникнути полону. Разом із десятками інших британських солдатів та офіцерів його полонили бури — неотесані мешканці Південної Африки, які говорили здебільшого нідерландською, жили у тих краях століттями й не збиралися здавати свою землю Британській імперії без бою.

Бури були в захваті, коли збагнули, що їхнім полоненим є син самого лорда Рендольфа Черчилля, колишнього канцлера скарбниці* та представника найвищих щаблів британської аристократії. Його швидко перевели до табору військовополонених у Преторії, столиці бурської республіки, де він перебував разом із сотнею інших в'язнів. Єдине, про що він міг відтоді думати, були втеча та повернення на фронт.

Колоністи-брити очікували, що переможуть завиграшки, однак бурська війна виявилася більш складною та нищівною. Їхня армія, якою захоплювалися і якої боялися в усьому світі, несподівано ледь втримувала позиції в бою проти маловідомої республіки на континенті, який більшість європейців уважала своїм, тільки руку простягни. Ця війна навчила їх більше, ніж усі попередні. Вони повільно усвідомлювали, що вступили у війну нової доби. Дні відважних юних солдатів у червоних одностроях залишилися в минулому. Тепер брва британська армія протистояла невдиму ворогові, озброєному й здатному знищити свою жертву з далекої відстані.

Ще задовго до закінчення війна змінила імперію у ще один, так само незворотний спосіб: британська громадськість із захопленням дізналася про юнака на ім'я Вінстон Черчилль. Попри намагання здобути собі славу в кожній із воєн, у яких він брав

* Канцлер скарбниці — державна посада у Великій Британії, яка приблизно відповідає посаді міністра фінансів. — Прим. пер.

Пролог

участь, Черчилль щоразу повертався додому без суттєвих відзнак, не більш видатний чи відомий, ніж раніше. Він вважав, що бурська війна — це його шанс змінити це, довести, що він не просто син відомого батька. Він був особливим, навіть надзвичайним, і йому судилося не просто воювати за свою країну, але й одного дня очолити її. Хоча сам Черчилль анітрохи в тому не сумнівався, йому ще треба було переконати всіх інших, а з табору військово-полонених у Преторії зробити це було неможливо.

Скориставшись моментом, коли вартовий відвернувся, Черчилль перескочив через тюремну огорожу й почувався на сьомому небі. Тепер, коли він рачкував у чагарнику під частоколом, безпорадно чекаючи на товаришів, його розпач зростав щохвилини. Нарешті він почув голоси британців — своїх спільників, зрозумів Черчилль з полегшенням. «Це кінець», — прошепотів йому один із них. Вартувий щось підозрював і не зводив з них очей. Вони не могли утекти. «Ти можеш повернутися?» — запитав інший.

Вони обоє знали відповідь. Стоячи по різні боки огорожі, один ще в полоні, а інший — нестерпно близько до свободи, вони печально усвідомлювали, що Черчилль не міг виправити скоєне. Якби він спробував перелізти назад до в'язниці, його б обов'язково спіймали та негайно покарали б — можливо, на смерть. В усіх мріях про втечу, які Черчилль плекав відтоді, як опинився в Преторії, єдиним сценарієм, якого він не передбачав, було перетнути ворожу територію самотужки та без засобів для виживання. Він не мав ані зброї, ані мапи, компаса чи їжі, окрім кількох плиток шоколаду в кишені. Він не знав мов — ні бурської, ні африканської. Він не мав навіть приблизного плану — тільки непохитну впевненість у тому, що йому судилося сягнути величі.

УПІТЬ КНИГУ НА САЙТЕ kniga.biz.ua >>

СМЕРТЬ ПО САНТИМЕТРАХ

З раннього дитинства Черчилль був зачарований війною і мріяв про відвагу в бою. «Чого я прагну найсильніше, — зізнався він якось своєму молодшому братові Джеку, — це здобути славу за свою хоробрість»¹.

У дитинстві він зібрав колекцію з п'ятнадцяти тисяч мініатюрних солдатиків і годинами розігрував військові комбінації. «З ранніх років я часто замислювався про солдатів і війну й уявляв собі в снах і мареннях відчуття, які охоплюють людину в першому бою, — писав він. — Моєму юнацькому розумові здавалося, що це неймовірне та всеохопне відчуття — чути свист куль навколо й щомігді гратися зі смертю, ризикуючи дістати поранення»². Коли Черчилль навчався в Королівському військовому коледжі в Сандгерсті, який він закінчив у 1894 році, йому найбільше подобалося брати участь у військових навчаннях, і він шкодував тільки про те, що «це все було не насправді»³.

Бути аристократом у пізньовікторіанській Англії означало не тільки купатись у розкошах імперської влади, але й мати чималі обов'язки, які вона накладає. Завоювавши п'яту частину земного суходолу, Британська імперія панувала над чвертю населення світу, тобто над 450 мільйонами людей з усіх континентів та островів усіх океанів. Це була найбільша імперія за всю історію світу. Навіть могутня колись Іспанська імперія, яку вперше захоплено називали «імперією, над якою ніколи не заходить сонце», не могла дорівнятися до неї. Британська імперія була в п'ять разів більшою за Римську на піку розквіту останньої, і її не було

купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>

рівних у впливі — на людей, мови, гроші та навіть час, позаяк годинники в кожному часовому поясі виставлялися за Гринвічем.

Коли Черчилль досяг повноліття, найбільша загроза для імперії походила вже не від інших великих держав — Іспанії, Португалії, Німеччини або Франції, — а від щораз більшого тягаря своїх власних колоній, якими потрібно було керувати. Британська армія, якою захоплювалися, якій заздрили і якої боялися, розтягнулась у неймовірному шпагаті в намаганні зберегти кордони імперії, перетинаючи континенти й океани та придушуючи повстання по всіх усюдах від Єгипту до Ірландії.

Ці далекі конфлікти непереборно вабили Черчилля можливістю завоювати особисту славу та успіх. Коли він нарешті приєднався до лав Британської армії простим солдатом і можливість померти в бою стала реальністю, його ентузіазм не похитнувся. Навпаки, писав він матері, що з нетерпінням чекав на бойові дії «не *всупереч*, а *через* ризики, які вони несуть»⁴. Найбільше, чого він очікував від свого солдатського життя, були не пригоди й навіть не військовий досвід, а шанс самоствердитися. Він хотів не просто воювати — він хотів здобути на війні визнання.

Серед високого суспільного прошарку, до якого належав Черчилль, такі сміливі та безсоромні амбіції були чимось незвичайним, мало не непристойним. Від народження він належав до британської аристократії, був прямим нащадком Джона Черчилля, першого герцога Мальборо, а його батьки близько приятелювали із самим принцом Вельським, найстаршим сином та спадкоємцем королеви Вікторії. Але у відкритій гонитві за славою та суспільною прихильністю Черчиллю був ближчим Рузвельт, аніж вікторіанські цінності. «Навіть безсмертний Барнум* не мав більшого хисту до того, щоб його ім'я було в усіх на вустах, — написав його перший біограф Александр МакКаллум Скотт усього кілька років потому. — Вінстон вихваляється так безпосередньо і несвідомо, як дихає».⁵

* Фінеас Тейлор Барнум (англ. Phineas Taylor Barnum) — американський шоумен і містифікатор XIX століття. — *Українська*

У світі, де чеснотою чоловіків вважалася не тільки незворушність, але й надзвичайна скромність, коли йшлося про їхні досягнення, Черчилля завзято критикували. Про нього говорили як про найогидніше створіння, мисливця за медалями, «самохвала»⁶, «самовпевненого молодого нікчему», а один репортер з Daily Chronicle назвав його навіть «другим Чемберленом», маючи на увазі британського державного діяча Джозефа Чемберлена, відомого своєю напористістю. Він знав про цю критику й навіть багато років потому, дивуючись зі злості, з якою на нього накидалися, визнав, що «було дуже сумно бути змушеним бачити всі ці неприємні вияви людської природи, які за надзвичайним та воістину незрозумілим збігом завжди супроводжували мої безневинні кроки»⁷. Однак він не збирався дозволяти їм зупинити себе.

Черчилль знав, що найпевнішим і найшвидшим шляхом до визнання, успіху та, якщо пощастить, навіть слави, була військова відзнака. «Це була пряма стежка до просування та промоції в будь-чому, — писав він, — блискуче засвідчення унікальності»⁸. Відзнаку, своєю чергою, можна було конвертувати в політичну вагу, що відчиняло двері в громадське життя, якого він прагнув і яке вважав своїм покликанням. Тож військова служба не була для Черчилля самоціллю, проте була дуже важливим засобом для досягнення мети. Він потребував битви, серйозної битви, про яку б усі говорили й пам'ятали та яка, вияви він достатню відвагу і справ враження, могла б винести його на військову авансцену. Для цього він був готовий ризикнути всім, навіть життям.

Черчилль уперше побачив справжні бої в 1895 році під час антиіспанського повстання на Кубі, яке поклато початок Іспансько-американській війні. Замість пограти в поло чи полювати на лисиць, як робила більшість молодих офіцерів під час відпустки, він поїхав на Кубу, де приєднався до колони іспанської армії як військовий спостерігач. Тут він почав курити сигари, що переросло у життєву звичку та слабкість до кубинських сигар. Саме тут на свій двадцять перший день народження він уперше почув, як «кулі поціляють у тіло»⁹. Його самого мало не вбила куля, яка, за примхою долі, пролетіла на відстані воще від його голови.

Упийте книгу на сайті kniga.biz.ua >>

вбивши коня позаду нього. Однак на Кубі він був лише спостерігачем, а не активним учасником, а йому цього завжди було мало.

Справжнє виховання у суворих реаліях британських колоніальних воєн почалося для Черчилля наступного року, у далеких горах північно-західного рубежу британської Індії на території сучасного Пакистану, у чіх запаморочливих краєвидах, безжальній красі та боях з великою кількістю загиблих Черчилль пізніше вбачав велику подібність до південноафриканських. Приборкання індійської колонії, перлини в короні імперії, було найбільшим викликом для британської армії, і в жодній іншій частині Індії стільки британських солдатів не поклали своїх життів, як на землях пуштунів — племені, відомого своєю бойовою майстерністю та непоступливістю зовнішній владі.

Саме безмірна лютість, з якою пуштуни опиралися британській армії, змусила Черчилля прямувати до Індії, зокрема до Малаканду, серця пуштунських земель. У жовтні 1896 року Черчилль приїхав до Індії у складі 4-го полку Королівських гусарів Її Величності. Він прибув з надією швидко опинитись у центрі подій. Натомість місяць за місяцем нудився в Бангалорі, «третьосортному санаторії»¹⁰, як він роздратовано називав місце в листах до матері.

Неймовірне розкішне життя не могло його розрадити. Вимушені самотужки дбати про помешкання, Черчилль із двома товаришами-офіцерами вибрали те, що він описав матері як «пишний палац у біло-рожевій штукатурці посеред великого і гарного саду»¹¹. Вони платили за це бучне помешкання, складаючи докупи свою офіцерську платню, яку їм видавали срібними рупіями в плетених мішечках «завбільшки з гарбуз»¹², разом з усім, що їм вдалося вичепити з щораз менших сімейних статків.

Як і деякі з його друзів-офіцерів, Черчилль походив з родини, багатой на титули й величні маєтки, та не на гроші. Родовий маєток Черчиллів у Бленгеймі, як і більшість англійських помість кінця дев'ятнадцятого століття, був на межі занепаду. П'ятий і шостий герцоги Мальборо жили настільки марнотратно, що коли дідусь Черчилля успадкував титул і палац, він був змушений продати не тільки землю, але й частину дуже цінних для родини коштовностей¹³. У 1875 році, коли Черчиллю не виповнилося і року,

сьомий герцог продав коштовності Мальборо — неймовірну колекцію з більше ніж семисот тридцяти зразків обробленого дорогоцінного каміння за понад тридцять шість тисяч фунтів. Кілька років потому, попри незгоду інших членів родини, він продав велику та історично значущу Сандерлендську бібліотеку.

Втім найдієвішим способом уберегти маєток від руйнації для Черчиллів були шлюби з «доларовими принцесами», запаморочливо багатими спадкоємицями, чії родини прагнули оздобити свої нові американські гроші старовинними британськими титулами. Невдовзі після успадкування титулу восьмого герцога дядько Черчилля Джордж Спенсер-Черчилль, якого перша дружина покинула через зраду, одружився із заможною нью-йоркською вдовою Ліліан Варрен Гемерслі. Його син, уже дев'ятий герцог, слухняно пішов слідами батька, 1895 року взявши шлюб з іншою «доларовою принцесою», американською залізничною спадкоємицею Консуело Вандербільт.

Попри родинну фінансову скруту Черчилль був призначений до розкішного життя і найняв в Індії цілу армію прислужників. «Кожний з нас має свого “дворецького”, у чії обов'язки входить прислуговувати за столом; лакея або камердинера, який разом з іншими лакеями веде господарство та наглядає за стаїнями, а також конюха для кожного коня чи поні, — спокійно роз'яснював Черчилль матері. — Окрім того, ми ділимо послуги двох садівників, трьох бхісті, тобто водоносів, чотирьох дхобі, тобто пральників, і одного вартового. Отаке в нас господарство»¹⁴.

Коли наступного року пуштуни почали повстання в горах Малаканду, знуджений і вимучений очікуванням Черчилль був у відпустці в Лондоні, на всесвітньо відомому Гудвудському іподромі. День видався чудовий, а сам іподром був такий гарний, що принц Вельський відгукнувся про захід як про «вечірку в саду з перегонами на додачу», а Черчилль при цьому «ще й вигравав у мене»¹⁵. Однак щойно Черчилль дізнався про повстання, то зрозумів, що це саме та довгоочікувана нагода, і він не збирався гаяти час чи чекати на запрошення.

Із швидкого огляду преси Черчилль дізнався, що армія сформувала три польові підрозділи, які мали перекинути на фронт. За

щасливим збігом, їх очолював друг його матері з діккенсівським ім'ям — сер Біндон Блад. Розраховуючи саме на такий хід подій, Черчилль і сам заприятелював з Бладом ще роком раніше та витяг з генерала обіцянку взяти його з собою, якщо той коли-небудь командуватиме військом на індійському фронті.

Черчилль ніколи не відчував жодних душевних вагань щодо того, щоб тягнути за кожен можливий ниточку. «Я точно не з тих, кого треба спонукати, — визнавав він багато років потому в промові перед Палатою громад. — Насправді, я сам спонукаю і підштовхую»¹⁶. Упродовж багатьох років йому нерідко допомагала діставати призначення його мати, відома американська красуня зі шлейфом впливових шанувальників. Задля нього вона причарувала й підлещувалася до будь-кого, від герцога Кембриджського і прем'єр-міністра лорда Солсбері до самого принца Вельського¹⁷. «Заради моїх інтересів вона смикала за кожен ниточку, стукала в кожні двері й не шкодувала усмішок»¹⁸, — писав Черчилль.

Помчавши до найближчого телеграфу, Черчилль відправив Бладові телеграму, нагадуючи про його обіцянку, а тоді, не чекаючи відповіді, сів на корабель до Індії. «Зрозумівши, що, якщо британський офіцер кавалерії чекатиме офіційного призначення, то це буде довго, — писав він пізніше, — я отримав шеститижневу відпустку у своєму полку... сподіваючись раніше чи пізніше приєднатися до фронтових підрозділів як військовий»¹⁹.

Черчилль отримав відповідь від Блада аж у Бомбеї у вигляді не надто обнадійливої телеграми. «Дуже складно. Вільних посад нема»²⁰, — поспішно писав Блад. — Приїжджай як кореспондент, спробую тебе прилаштувати». Черчиллю, однак, не потрібні були заохочування. Він потребував тільки нагоди. Швидко отримав замовлення від Pioneer та Daily Telegraph і за п'ять днів подолав залізницею понад три тисячі кілометрів, які відділяли Бангалор від Малаканду.

15 вересня 1897 року Черчилль, тепер не тільки солдат, але й журналіст, збирався провести холодну ніч під темним гірським небом в імпровізованій траншеї, яку він власноруч викопав у скелястій землі Малаканду. Серед навколишніх гірських схилів траншея була обов'язковим засобом оборони від ворожих снайперів;